

Внаслідок аналізу джерел згаданої проблематики, П.М.Сасом запропоновано наступний шлях П.Сагайдачного до гетьманства: з другої половини 1598 р. – козак Війська запорозького, який брав участь у бойових діях у Волощині (1600 р.) та Лівонії (1601-1602 рр.), а з 1614 р. – полковник, який боронив, в тому числі, Київське Полісся. Одночасно, зауважимо, що залишився поза “кадром” характер П.Сагайдачного, його друзі та супротивники. Окремі натяки на суворі риси його характеру в тексті можна знайти, правда із зауваженням, що це виходить “за хронологічні межі даної книги”, наприклад, “при спілкуванні з опонентами він міг незгідному з ним провалити череп бойовою палицею або знести шаблею голову” (с.195).

Оригінальність монографії не обійшла і післямову, де подана ґрунтовна генеалогічна картка та послужний реєстр П.Сагайдачного з дня народження до 1614 р., сучасною мовою “особистий листок обліку кадрів”, що заповнює кожна людина при влаштуванні на роботу (с.255-256).

Слід зауважити, що стиль написання монографії, обраний П.М.Сасом, настільки гарний, що автор рецензії приклав чимало зусиль, аби не піддатися впливу цього стилю під час написання рецензії.

Наприкінці хотілось би привітати і подякувати Петра Михайловича Саса зачудову книгу, що розкриває не лише ранню біографію запорозького гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного, спростовує історіографічні помилки, але й розширює наші уявлення про складні політичні, соціокультурні, економічні процеси, яке переживало українське суспільство в складі Речі Посполитої, є цінною не лише для науковців, але й для навчального процесу у ВНЗ. Побажаємо досліднику натхнення у своїх подальших дослідженнях і чекаємо від нього наступну частину про подальше життя П.К.Сагайдачного.

Olena Bachyn's'ka

Impression from a "Red Horse"

[Reference: Sas P. M. Petro Conashevych-Sagaydachnyi: young years.

К., 2006. – 286 p.]

УДК 281.9 (477.7)

Вадим Хмарський

ВОЛКОВА С.А. ЧЕХИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

(друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.)

/За ред. професора А.А.Непомнящего. Сімферополь: “АнтікВА”, 2006.– 160 с.

...Чехоград був тоді невеличким селищем з двома десятками хатин, побудованих із землі та дошок на березі річки, котра гнала свої прозорі води по ложу з білих відполірованих каменів,

величезних, як доісторичні яйця. Світ ще був таким новим, що багато речей не мали назви і на них доводилось показувати пальцем. Щороку у березні місяці на околиці селища розкидало свої шатра обірване циганське плем'я і під вереск свистунців й дзвін тамбуринів знайомило мешканців Чехограду з останніми винаходами вчених мужів...

Безсумнівно, уривок з наведеного вищедокументу, залишився авторові рецензованої монографії, Світлані Волковій, невідомий. Чому так трапилось – йтиметься нижче, але хотілось би насамперед привітати, як дослідників історії Південної України, так і чехознавців з розширенням наукового доробку в цій спільній інтелектуальній царині.

Сучасне українське суспільство й у XXI ст. ще переживає період переусвідомлення свого історичного шляху. Причому переосмислення відбувається не лише через нове витлумачення загальновідомих подій, явищ чи персонажів, а й через намагання віднайти нові комплекси знань, що надали б додаткових відтінків нашому, уже усталеному навіть за останні пару десятиліть, уявленню про минуле. Стосовно регіону Південної України аксіоматичним стало його розуміння як поліетнічного. Проте поява монографічного дослідження, присвяченого чехам на півдні України привертає до себе увагу і як нове знання і, як евристична спроба початку нового століття. Авторка рецензованого твору, Світлана Волкова, обрала для виконання як домінуючий, позитивістський дискурс, здавалось дещо архаїчний для сьогодення. Проте, як показало дослідження, він не вичерпав своєї ефективності саме для продукування нового знання.

Незважаючи на доволі струнку структуру (вступ, сім розділів, висновки та “конвой” – бібліографічний покажчик, додаток і список скорочень) дозволимо розділити працю на три частини. Першу, вступну, назвемо “звітом автора про здійснене дослідження” (с.5-48). Вона включає сторінку “Вступу” та перший розділ, де містяться історіографічний і джерелознавчий фрагменти роботи. У цій частині хотілося б виділити два особливих моменти. По-перше, широкий спектр використаної літератури, в тому числі й чеських авторів. Принагідно відзначимо й розлогий перелік з авторського доробку у діапазоні 2000-2006 рр., що свідчить про стиглість твору, неквапливий підхід автора, прагнення до докладності у його виконанні. По-друге, і це підтверджує попередню тезу – широке коло використаних джерел, що свідчить про якісну пошукову роботу (понад 70 фондів у трьох країнах, в тому числі й Чехії).

Разом з тим вкажемо на деякі дискусійні моменти у цій частині: 1) вже на самому початку і далі за текстом чехів названо національною меншиною або етнічною спільнотою і, водночас, одним із народів України, що є певною мірою суперечливим (с.5), і авторці варто було б чіткіше провести термінологічне розмежування; 2) в роботі дещо бракує

праць з дотичної проблематики – щодо чеської колонізації на Волині (із новітніх праць вкажемо на збірку за редакцією директора Хоккайдського славістичного центру (Японія) Кімітаки Мацузато⁶¹¹; 3) у звітній частині, де йдеться про пресу як історичне джерело, варто було б дати оцінку інформативності газети “Одесский вестник”, адже чехи значною мірою потрапляли в Україну через це місто, де знаходилось генеральне консульство Австрійської імперії, що могло віднайти віддзеркалення на сторінках цього часопису.

Друга умовна частина рецензованої праці – найбільша за обсягом (с.49-129) – це діахроний наратив що включає особливості однієї колонізації (Австрійської) та передумови другої (Російської) з імперій; хід переселення та соціально-економічні характеристики буття переселенців із 60-х рр. ХІХ ст. по 30-ті рр. ХХ ст. (розділи другий – шостий).

Доля чеського населення підштовхує до низки паралелей та порівнянь, як у розвитку імперій, так і долі українців, які були розділені кордоном між згаданими імперіями. Насамперед впадає в око недосконалість аграрної реформи, що розпочалась в імперії Габсбургів раніше ніж в імперії Романових (40-ві рр. ХІХ ст.), що невідворотно призводило до малоземелля селянина, з одного боку, і створення надлишкової робочої сили, з іншого. Наслідком цього був земельний голод і переселенська тенденція серед селян.

Проте звертає на себе увагу кілька обставин. Перша – більшість селян виїздила у західному напрямку (про це йдеться у даному дослідженні). Це стосувалось і українських селян. Але переселенські процеси серед останніх розпочались дещо пізніше і на той час російський уряд припинив політику толерування – адже наприкінці століття розпочинається відтік колоністів – і не стільки чехів, як німців. До того ж і у самій Російській імперії, незважаючи на реформи, аграрний голод став нестерпним, що у 80-ті рр. ХІХ ст. призвело до інтенсифікації процесу переселення українських селян із України у малозаселені райони Казахстану, Сибіру та Далекого Сходу. Там вони, по суті, для Російської імперії відігравали роль чехів для Наддніпрянської України.

Говорячи про початок переселення вкажемо на бажаність у подальшому з'ясування регіонів виходу чеських переселенців. До того ж не зрозумілим є інколи під час використання терміну “богемці і моравці” у співвідношенні з чехами – це синонімічно чи є відмінності?

На противагу зазначеному автор дбайливо відстежує генетику як виникнення т. м. “материнських” колоній у Криму, так і відбрунькування і появу дочірніх колоній в інших регіонах півдня України. Тут наявний очевидний внесок до краєзнавства, зокрема

---

⁶¹¹ Надольская В. Хозяйственная деятельность иностранных колонистов Волынской губернии (вторая половина ХІХ – начало ХХ вв.) // Социальная трансформация и межэтнические отношения на Правобережной Украине: 19 – начало 20 вв. – М., 2005. – С.89-131.

на Одещині. Так, із чотирьох населених пунктів у загальновідомому томі з історії міст і сіл Одеської області згадано лише про три (Веселинівка у Березовському, Мала Олександрівка у Котовському та Новосамарка у Красноокнянському районах) і лише про один із них (останній) є інформація⁶¹². Щоправда, стосовно Новосамарки є розбіжності, як в літературі, так і у автора (1922 р. – у згаданому томі, початок ХХ ст. на с.79 та кінець ХІХ ст. на с.99).

Цілком слушним є зауваження Світлани Волкової на незадовільний характер земленаділення чехів – адже на родину припадало 15 десятин землі. З одного боку, це було набагато більше ніж, на їхній батьківщині (там було у малоземельних селян, а таких було понад 60%, 5 моргів, тобто близько 30 га на господарство) та й середнє селянське господарство в Україні наприкінці ХІХ ст. складало менше – понад 10 га. Тогочасні статистики обчислили прожиткову норму для “ревізької душі” (під час проведення аграрного реформування у Російській імперії) – 5 десятин. Враховуючи, що родина мала 3-4 “ревізькі душі”, тобто норма мала б бути 15-20 десятин. Таким чином, чехи не були тут малоземельними, проте для нормального функціонування господарства фермерського типу це було явно недостатньо.

Отже, рівень життя чехів був вище, ніж у пересічного селянина України. Про це свідчить не лише кількість землі, а й тяглова сила – на що вказує твердження автора, що “у кожній сім’ї було кілька коней” (с.95), тобто два коня (при цьому господарство кваліфікувалось як середняцьке) та більше.

Внаслідок цього варто зазначити, що за такого соціального становища чехи навряд чи могли стати соціальною базою більшовицької влади. У зв’язку з цим відчувається брак авторської уваги до подій 1917-1920 рр. Як міг зокрема вплинути на них виступ полонених чехословаків, який призвів до припинення радянської влади на тисячокілометровому просторі колишньої імперії? Проте добре відомий виступ німецьких колоністів проти більшовиків у 1919 р., яких підтримали і болгари (втім, як українці, так і росіяни)⁶¹³. Так само не вистачає коментаря щодо явного зменшення чеського населення в Криму у 20-ті рр. ХХ ст. або, наприклад, у Чехоградській сільраді між 1929 і 1938 рр.

Третя частина дослідження – матеріал етнокультурного характеру (заклучний розділ – с.130-144). Для виявлення “чеських краплень” у розвиток культури на півдні України авторів, вочевидь, довелось ознайомитись з розвитком культури фронтально, що дозволило виділити найвідоміших представників чеського походження. Ця частина має найбільше міждисциплінарне

⁶¹² История городов и сел Украинской ССР. Одесская область – К., 1978. – С.346, 583, 606.

⁶¹³ Шкляев И.Н. Мятёж // Аккерманские древности. Сб. научно-популярных статей. Вып.1. – Белгород-Днестровский, 1997. – С.204-208.

зabarвлення, а особливої цінності в ньому набувають матеріали респондентів, які власноруч зібрав автор.

Як часто буває, в роботі зустрічається ціла низка дрібних недоречностей, як-ось: на 1870 р. державу, яку генерал-губернатор О.М.Дондуков-Корсаков називає Австрією сучасний дослідник має називати Австро-Угорщиною (з 1867 р.) (с.53); наявність на початку ХХ ст. Миколаївської губернії та, навпаки, області у 1920 р. (с.126, 127).

Уваги потребує і “конвой”. Слід зазначити, що висновки є справжньою синтезою всього твору, адже авторці вдалось створити цілісну картину і це доводить, що робота має не констатуючий, а аналітичний дискурс. У цьому фрагменті праці явно бракує показників – насамперед іменного та географічного. Книга має не лише наукове, а й прикладне краєзнавче завдання. Багато хто з читачів може співвіднести своє походження саме з цим етносом. Щоправда доля його на теренах Південної України виявилась вельми сумною. Адже сьогодні чехів в означеному регіоні всього понад 2,5 тис. (в Україні майже 6 тис. і за нашими підрахунками це трохи більше 0,01% та 27-ме місце серед 130 національностей). Тому завершення роботи тримається на емоційному тонусі останніх рядків “Ста років самотності” Габрієля Гарсія Маркеса (саме його слова наведені у епіграфі – лише Чехоград треба замінити на Макондо, а тростину – на бамбук): “...Він перескочив через кілька сторінок, намагаючись забігти наперед та з’ясувати дату і обставини своєї смерті. Але, ще не доходячи до останнього вірша, збагнув, що йому вже не вийти з цієї кімнати, бо, згідно з пророцтвом пергаменів, примарне місто буде зметено з лиця землі ураганом і стерте з пам’яті людей у ту саму мить, коли Ауреліано Бабілонья завершить розшифрування пергаменів, і що все в них записане ніколи і нізащо більше не повториться, бо тим родам людським, котрі приречені на сто років самотності, не судилося з’явитись на землі двічі...”.

Чеський феномен на півдні України виявився не таким вже скромним і непомітним. Так, наприклад, колишній професор Новоросійського університету Антоній Флоровський (1884 -1868), проживаючи другу половину свого життя у Празі, запитував у лютому 1967 р. свого одеського адресата, чи не пов’язане поселення Нова Прага, що виникло в Херсонській губернії з тодішньою столицею Чехословаччини⁶¹⁴. І хоча він одержав тоді відповідь, можна сказати, що з появою монографії Світлани Волкової з’явилося дуже багато відповідей навіть на ще не задані запитання. Тому, врешті, дозволимо собі не погодитись з наведеними вище роздумами класика. Чехам Південної України

---

⁶¹⁴ Листи А.В.Флоровського до В.Т.Галяса / Василь Терентійович Галяс (біографічні матеріали до 85-річчя з дня народження) / Упорядник В.М.Хмарський. – Одеса, 2006. – С.45.

судилось з'явитись вдруге – у вигляді образу, конструкції і реконструкції Світлани Волкової.

Vadym Khmars'ryi

[Reference]: VOLCOVA S. A. CZECHES ON SOUTH OF UKRAINE

(the second half of XIX – the first third of XXc)

/After red. prof. A.A.Nepomnyashyi. – Simpheropol: "AnticvA", 2006. – 160 p.

The review article is devoted to the first complex investigation on the history of the Czech population in the southern region of Ukraine (Volkova S.A. Czechs in the south of Ukraine in the second half of the XIX – the first third of the XX).

УДК 930.272:357.1-058.22

**Наталія Поліщук,
Олена Жуліцька**

КОЛЕКЦІЯ ТВОРІВ КОЗАЦЬКОЇ ТЕМАТИКИ У ФОНДАХ ОДЕСЬКОГО ЖУХОЖНЬОГО МУЗЕЮ

Публікація презентує перелік робіт живопису та графіки митців XIX – XX ст. на козацьку тематику, що зберігаються у фондах Одеського художнього музею.

Для пізнання минулого художні образи, що створюються митцями, являються надзвичайно важливим джерелом. Адже це не лише, як досить часто сприймається більшістю, відтворення сюжетної канви певних історичних подій, діяльності історичних постатей чи оповідь ілюстративного характеру, що доповнює головне джерело минулого – історичні хроніки, літописи, аннали. Все надзвичайно глибше і складніше. Художній образ – це форма відображення дійсності і форма пізнання об'єктивної реальності одночасно. Форма відображення дійсності, що володіє емоціональним та раціональним впливом на глядача, яка у творчому процесі митця одночасно виявляє загальне через індивідуальне та конкретизує суспільно-колективне і при цьому носить естетичний характер⁶¹⁵. Форма пізнання об'єктивної реальності в контексті певних філософських, наукових та естетичних систем та відтворення певного рівня суспільної свідомості, на якому думка не відокремлюється від емоцій, від латентних звичок та особливостей свідомості. У творчості малярів, письменників, музикантів проявляються ті самі риси, що і у всіх інших представників певного суспільства. Попри їх неповторні, унікальні особливості всі вони в тій чи іншій мірі завжди знаходяться в полоні системи уявлень, що панує в його середовищі. Тому вибір теми, форми та засобів виразу – це пряма перетрансляція засобів світосприйняття, звичок свідомості, живого

⁶¹⁵ Шорохов Е.В. Композиция. – М.: Просвещение, 1986. – С.112-113.